

УДК 821.161.2–32“18-19”

Нечиталюк Ірина

ПИСЬМЕННИКИ ДРУГОГО ПЛАНУ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ І КАНОН УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У статті проаналізовано теоретичні підходи до формування структури історії української літератури. Визначено низку теоретико-методологічних положень, які впливають на формування канону української літератури. У роботі запропоновано таку категорію, як “письменники другого плану”, виходячи з факту констатації їхньої активної присутності й значущості в історії літератури кінця ХІХ – початку ХХ століття.

Ключові слова: канон, письменники другого плану, історія літератури.

В статье проанализированы теоретические подходы при формировании структуры истории украинской литературы. Определен ряд теоретико-методологических положений, которые влияют на формирование канона украинской литературы. В работе предложена такая категория, как “писатель второго плана”, исходя из факта констатации их активного присутствия и весомости в истории украинской литературы конца ХІХ – начала ХХ столетия.

Ключевые слова: канон, писатели второго плана, история литературы.

In the article theoretical approaches are analysed to forming of structure of history of Ukrainian literature. In the article it is given to the concept “background writers” categorial status. Accordingly it is systematized and interpreted the history of Ukrainian literature of the end of 19th – the beginning of 20th century in a new way.

Key words: background writers, canon, history of literature.

При перегляді історії літератури у контексті нових теорій виникає функціональна необхідність у системному науковому осмис-

ленні творчого доробку письменників другого плану кінця XIX – початку XX століття, що зумовлює *актуальність* дослідження.

У межах статті письменники, творчість яких суттєво не вплинула на загальний розвиток української літератури, але яскраво демонструє особливості того чи іншого напрямку, опукло виявляє тенденції доби дефінуються як письменники другого плану.

Метою є дослідити вписаність творчих практик письменників другого плану у канон історії української літератури.

З поставленої мети випливають такі *завдання*:

- систематизувати наукові погляди вітчизняного та зарубіжного літературознавства на питання канону;
- розглянути суперечності організації і структурування історії української літератури;
- дослідити дослідницьку рецепцію творчості письменників другого плану.

Категорія “письменники другого плану” об’єктивується в дискурсі історії літератури і є некоректною стосовно поточного літературного процесу. Методологічним аспектам дослідження історії української літератури присвячені праці М. Зерова “Українське письменство”, І. Франка “Із секретів поетичної творчості”, Д. Чижевського “Історія української літератури. Від початків до доби реалізму”, М. Євшана “Боротьба генерацій і українська література”, С. Єфремова “Історія українського письменства” та сучасних дослідників: І. Денисюка “Українська новелістика кінця XIX – початку XX століття”, О. Гнідан (“Історія української літератури XIX століття (70–90 роки)” за ред. О. Гнідан), Т. Гундорової “Методологічний тиск”, В. Дончика “Про історію літератури, якої досі не було”, М. Жулинського “Українська література на межі тисячоліть”, Н. Калениченко “Українська проза початку XX ст.”, О. Мишанича “Проблеми вивчення давньої та класичної української літератури”, М. В. Моклиці “Модернізм як структура. Філософія. Психологія. Поетика”, М. Наєнка “Історія українського літературознавства”, Є. Нахліка “Правда життя крізь призму малої прози”, С. Павличко “Канон класиків як поле гендерної боротьби”, Я. Поліщука “Реінкарнації історії: методологічні дискусії в сучасному літературознавстві”, Г. Сивоконя “У вимірах сприймання: Теоретичні проблеми художньої літератури, її історії та функцій”, А. Ткаченка “Проблеми типологізації мистецьких феноменів”, Є. Черноіваненка “Тип літератури і тип художньо-літературної свідомості в

літературному процесі”, Н. Шумило “Під знаком національної самобутності”, В. Яременка “Спроба структурного оформлення парами української літератури ХХ століття”.

Питання неоднорідності літературного процесу розглядаються також у працях закордонних літературознавців: Г. Блум “Західний канон. Книги на тлі епох”, Н. Вершиніна “Російська белетристика 1830–1840 років”, Є. Зьомек “Методологічні проблеми історико-літературного синтезу”, Г. Маркевич “Дилеми історика літератури”, Р. Нич “Літературологія. Погляд на історію сучасної теоретико-літературної думки”, Д. Перкінс “Чи можлива історія літератури?”, Ц. Тодоров “Поняття літератури та інші есе”, В. Халізов “Літературні ієрархії та репутації” та інші.

Категорію “письменник другого плану” доцільно розглядати у контексті історії літератури як літературознавчої дисципліни. Це актуально з багатьох причин, які ми з’ясуємо нижче. Будь-яка історія літератури як системне явище, передбачає певну структурованість, а структура завжди ієрархічна. Кожного разу, коли будь-кого з письменників називають генієм, апіорі передбачається існування менш талановитих письменників. Ця проста істина стосується будь-якої історії літератури: методологія дослідження, історичний період (окрім сучасного), країна не мають принципового значення.

Сучасний американський дослідник Девід Перкінс, дослідивши загальносвітовий досвід принципів та методологій побудови історій літератури, виділяє такі основні їх типи: наративний, енциклопедичний (найбільш розповсюджені), монументальний.

Перші історії української літератури були написані у формі енциклопедії. Д. Чижевський зазначав: “Спеціально над українською літературою працювали О. Огоновський, М. Петров та М. Дашкевич, останній подав цінні доповнення до “Історії української літератури 19 ст.” Петрова. Але їх праці являли собою лише збірки матеріалів” [9, 19]. Д. Перкінс пише: “Наратив являє собою спосіб упорядкування подій, тоді як енциклопедична форма – це спосіб упорядкування статей у більшій праці. Енциклопедичні історії літератури іноді називають оглядами, їх ще можна назвати компіляціями (чи колекціями)” [5, 47].

Письменники другого плану у дослідженнях з енциклопедичною формою викладу матеріалу, звичайно, присутні, хоча б тому, що енциклопедія передбачає залучення якомога ширшого числа персоналій. Маркером для реципієнта (читача, дослідника) в роз-

пізнанні письменників другого плану або письменників-класиків є кількість друкованих знаків, тобто чим більша стаття, тим більш геніальним є той, про кого ця стаття. Перші дослідження, присвячені вивченню історії української літератури, були написані за енциклопедичним принципом. Це було зумовлено, в першу чергу, відносно невеликою кількістю матеріалів дослідження. Ми маємо на увазі, що з року в рік чисельність літературної продукції зростає. З огляду на це, дослідник української літератури О. Огоновський (1833–1894), наприклад, міг при достатніх зусиллях знати майже всіх літераторів свого часу та попередніх епох.

Можемо констатувати, що вивчення давньої української літератури відбувається за іншими стандартами: відносно невелика кількість творів та персоналій змушують дослідників ставитись до них більш уважно. В “Історіях давньої української літератури” вивчаються більшість відомих (твори яких збереглися) письменників без розширення обсягів дослідження. Маркером їх значення щодо історії літератури слугує, по-перше, обсяг, а, по-друге, визначення на кшталт: “Вершиною антикатолицької та антиуніальної полемічної літератури є спадщина видатного письменника, культурного і громадського діяча останньої чверті XV – початку XVI століття Івана Вишенського” [6, 23].

Історія літератури є явищем не гомогенним – це твердження є аксіомою для будь-якого літературного періоду. Про неоднорідність давньої української літератури пише В. Шевчук: “... одні [письменники. – І. Н.] були більш, а інші менш талановиті; одні своїм мистецтвом дивували, а інші творили на рівні ремесла; одні більше вкладали власного “я”, інші залишалися на рівні наслідувальному, подаючи повтор, хоч не раз виходили на глибші й серйозніші думки; одні з насущними проблемами свого часу твори пов’язували, часом на рівні вигадливої барокової гри, а інші того не чинили. **Зрештою, так буває в кожному виді мистецтва, і завжди** [виділення наше. – І. Н.]” [8, 5–6].

Зі збільшенням кількості митців зростає потреба у відборі, тому що, наприклад, сучасному досліднику відстежити **всю** літературну продукцію не можливо. Саме тому категорія “письменники другого плану” актуалізується якраз у кінці XIX – на початку XX століття, коли письменницький загал збагатився кількісно.

За енциклопедичний принцип написання І. Франко критикує “Історію української літератури” Омеляна Огоновського: “Замість того,

щоби важнішим, талановитішим та більш заслуженим писателям давати більше місця, а підрядним менше, покійний професор вповні зважав від матеріалу, який мав під рукою, не трібуючи навіть запанувати над ним. Про се переконує нас найбільше розмір статей, посвячених поодиноким письменникам. І так, коли Котляревському дісталось 12 карток, Шашкевичеві Маркіянові 20, Шевченкові 67, а Федьковичеві 23, разом сим головним корифеям нашої літератури 122 картки, то такі драматурги, як Борковський, Цеглинський зайняли кожний по 1 карток, такий повістяр як В. Барвінський займає 26... Та найбільшими велетнями української літератури, коли судить по об'єму статей, посвячених їм покійним Огоновським в "Історії літератури", є Куліш (72 картки) та Ів. Франко (78 карток)... [7, т. 41, 379].

Сучасні літературні критики відзначають: "Скажімо, Франко критикує за нерозбірливість бібліографічний метод О. Огоновського, але в тій скрупульозності, з якою Каменяр досліджував український літературний процес, у переконанні, що національну літературу в повному обсязі творять не тільки чільні, а й другорядні письменники, вгадуються риси методу його університетського вчителя" [2, 141]. За енциклопедизм "Нарис історії українсько-руської літератури" (Львів 1910) І. Франка піддався критичній оцінці. Так, С. Єфремов писав: "Історик не класифікує тут літературних фактів і подій, не робить оцінок з погляду їх ваги в розвитку літературних ідей, не розглядає їх у певній перспективі. Йому однаково цікаві і ті твори, що лишили по собі слід у письменстві, і ті, що мають самий тільки бібліографічний інтерес" [4, 26–27]. Іншими словами, С. Єфремов критикував І. Франка за відсутність чіткого маркування творів та творчості письменників другого плану від творів та творчості письменників-класиків.

Енциклопедичний принцип досить часто використовується і сьогодні при укладанні довідників, словників, енциклопедій. Категорія "письменник другого плану" у такого типу виданнях не застосовується, і досі маркером місця письменника в історії літератури є кількість друкованих знаків, розмір статті. Слабким місцем такого маркування є існування певної кількості митців, які, по суті, були письменниками другого плану, але їх внесок у будь-якій іншій сфері був надвеликий, розмір енциклопедичної статті про таких письменників відповідає за розміром статтям про письменників-класиків. Ілюстрацією до зазначеного є статті про М. Грушевського, А. Кримського та ін.

При написанні “Історії українського письменства” Сергій Єфремов, як і Дмитро Чижевський (“Історія української літератури”), використовує наративну форму побудови дослідження. Наративна історія літератури будується за зразком художнього твору. Д. Перкінс відзначає: “Як всякий традиційний наратив, вона представляє певний об’єкт – або героя, – який проходить через процес змін” [5, 29]. Далі дослідник наголошує: “Сюжети наративної історії літератури можна звести до трьох: піднесення, занепад та піднесення-занепад. Причина цього полягає в тому, що героєм наративної історії літератури виступає логічний суб’єкт – жанр, стиль [як у “Історії української літератури” Д. Чижевського. – І. Н.], репутація якогось автора [або історія ідей, як у “Історії українського письменства” С. Єфремова. – І. Н.], а сюжети обмежені тим, які дії чи зміни можна приписати таким героям” [5, 36].

Дмитро Чижевський у своєму дослідженні за традицією на позначення місця митця в історії літератури використовує такі характеристики: “Найвизначніший поет галицької романтики є Микола Устиянович” [9, 391] або “Кілька дрібніших поетів стояли в оточенні харківського кола [мова йде про І. Срезневського, О. Корсуна, М. Петренка. – І. Н.]” [9, 385].

Сергій Єфремов для характеристики письменників другого плану в контексті історії літератури (письменство 20–40 років XIX століття) використовує визначення: “Другорядні письменники” [4, 684], натомість, якщо мова йшла про сучасників, він застосовував такі означення: “Письменники 4-х років”, “Інші письменники”, “Інші письменники 70-тих років” [4, 685] тощо. Дослідник дотримувався принципу толерантності, або очікування, за якими визначення “письменник другого плану” актуалізується тільки в контексті історії літератури і не є правомірним щодо поточного моменту.

З розвитком радянського літературознавства поступово основним методом написання історії літератури стає “монументальний”. За визначенням Д. Перкінса, ці історії літератури зосереджуються на найбільших письменниках [див.: 5, 140]. Д. Перкінс цитує Ніцше: “Цілі великі частини минулого забуваються і нехтуються, вони сходять, як сирій безперервний потік, і тільки поодинокі прикрашені факти залишаються після нього, як острови” [5, 140].

Класичною “монументальною” історією є “Історія української літератури кінця XIX – початку XX століття: Підручник” за редакцією П. П. Хропка, 1991 року, в якій досліджуються творчість Лесі

Українки, В. Самійленка, О. Маковея, М. Коцюбинського, О. Кобилянської, В. Стефаніка, Л. Мартовича, М. Черемшини, А. Тесленка, С. Васильченка. Творчість деяких інших письменників розглядається коротко в підрозділах “Проза”, “Поезія”, “Драматургія”.

Також своєрідним каноном є зміст історико-літературного дослідження; наприклад, в “Історії української літератури (Перші десятиліття ХІХ століття): Підручник”, 1992 року імена письменників-класиків подаються з нового рядка і всі слова – великими літерами. Наприклад:

ГРИГОРІЙ КВІТКА-ОСНОВ'ЯНЕНКО

Натомість під загальною назвою ІНШІ ПОЕТИ РОМАНТИЧНОЇ ШКОЛИ звичайним шрифтом подаються імена Миколи Маркевича, Ізмаїла Срезневського та інших. Отже, вже для характеристики історії літератури початку ХІХ століття літературознавці потребують певних маркерів для розрізнення творчості письменників-класиків і творчості письменників другого плану.

Теорія написання історії літератури, як історії шедеврів, знаходила підтримку і в світовому літературознавстві. Наприклад, ці теорії підтримують польська дослідниця Мар'я Яньон та американський літературознавець Гаролд Блум, який вибудовує канон європейської літератури: “Західний канон є каноном Шекспіра і Данте. Поза ними, те, що вони увібрали, і те, що увібрало їх” [3, 594].

Незважаючи на певну недосконалість історій літератури такого типу, останнім часом з'явилося декілька підручників суто монументального типу. Ця ситуація зумовлена, в першу чергу, потребами ринку: велика кількість абітурієнтів потребує стислої інформації про найвизначніші твори та персоналії. Враховуючи специфіку реципієнтів, а саме – їх непереможне бажання вчити якомога менше, і пишуться історії літератур такого типу. Такими є “Українська література: Посібник для старшокласників і абітурієнтів” за редакцією М. Наєнка, 1995 року та “Історія української літератури ХХ століття: Довідник” за редакцією Н. Бернадської, 2007 року, яка так обґрунтовує принцип написання підручника: “Шкільна молодь більше дізнається про найпомітніші постаті української літератури ХХ століття, систематизує знання із погляду історико-літературного й теоретичного” [1, 8]. Звичайно, в такого типу підручниках письменники другого плану не згадуються навіть побіжно.

Отже, дослідники літератури завжди відчували неоднорідність історії літератури, на позначення письменників-класиків викорис-

товувались різноманітні маркери (епітети “визначний”, “геніальний” та інші; обсяг статей (кількість друкованих знаків), величина шрифту та інші), а творчість письменників другого плану розглядалась принагідно.

Література:

1. Бернадська Н. І. Історія української літератури ХХ століття : [довідник] / Н. І. Бернадська. – К. : Знання-Прес, 2007. – 272 с.

2. Білецький О. І. Письменник і епоха. Збірник статей, досліджень, рецензій з питань української літератури / О. І. Білецький. – К. : Держ. вид-во худ. літ-ри, 1963. – 538 с.

3. Блум Гарольд. Західний канон. Книги на тлі епохи / Гарольд Блум ; [пер. с англ.]. – К. : Факт, 2007. – 720 с.

4. Єфремов С. О. Історія українського письменства / Сергій Єфремов / [худож. оформл. В. М. Штогрин]. – К. : Феміна, 1995. – 688 с.

5. Перкінс Девід. Чи можлива історія літератури? / Девід Перкінс / [пер. з англ. А. Іщенко]. – Київ : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2005. – 152 с.

6. Українська література XIV–XVI століття. Апокрифи. Агіографія. Паломницькі твори. Історіографічні твори. Полемічні твори. Історіографічні твори. Полемічні твори. Перекладні повісті. Поетичні твори / [авт. вступ. ст. і ред. В. Л. Микитась ; упоряд. і приміт. В. П. Колосової та ін.]. – К. : Наукова думка, 78. – 40 с. – (Серія “Бібліотека української літератури. Дожовтнева українська література”).

7. Франко І. І. Зібрання творів : [у 50 т.] / Іван Франко. / [ред. кол. : С. П. Кирилюк (голова) та ін.]. – К. : Наукова думка, 1976.

8. Т. 41. – Літературно-критичні праці (1890–1910) / [упоряд. та комент. В. І. Кречотня, Т. Г. Третяченко ; ред. П. П. Колесник]. – 74. – 54 с.

9. Шевчук В. О. Українська барокова драма. Вступні зауваження / Валерій Шевчук. // Воскресіння мертвих : українська барокова драма : антологія. – К. : Грамота, 2007. – С. 5–21.

10. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму) / Дмитро Чижевський / [худож. оформл. В. М. Штогрин]. – Тернопіль : МПП “Презент”, за участю ТОВ “Феміна”, 1994. – 480 с.